

III. Україна в контексті європейського Відродження

*Білоус Петро
(Житомир)*

Тип ренесансного лицарства у поемі “Про Острозьку війну” Симона Пекаліда

У своїй праці “Естетика Відродження” О.Ф.Лосєв пропонує розрізняти “середньовічне лицарство” і “куртуазний побут” постсередньовічного періоду. Лицарські ідеали XI–XIII ст. “мали небувалу художню обробку не тільки у вигляді вишуканої поведінки лицарів, а й у формі витонченої поезії”, тоді як нова лицарська естетика виражала себе у творах з елементами пригодництва та авантюризму¹. У середньовічній Україні лицарство постало у двох формах – військово-героїчне (літописи, “Слово о полку Ігоревім”) та релігійно-аскетичне (життя святих, Києво-Печерський патерик). З часу виникнення козацтва зароджується і тип ренесансного лицарства, риси якого проявляються у нових літописних творах, історико-героїчній поезії.

Один із таких яскравих творів – “Про Острозьку війну під П'яткою проти низових”, написаний латинською мовою бакалавром мистецтв Симоном Пекалідом наприкінці XVI ст. (вперше опубліковано у Кракові 1600 року). Цей твір не належить до панівної в тодішній українській літературі візантійської традиції, його глибинна генеза – у новій європейській естетиці, що підтверджує тезу О.Савчук про те, що “новолатинська українська література пов'язана із західними, передусім польськими культурними впливами, а також із притаманним творцям цієї літератури прагненням включитися в загальноєвропейський культурний кон-

III. Україна в контексті європейського Відродження

текст”². Симон Пекалід за походженням є поляком, освіту здобув у Краківському університеті, після чого, мабуть, прийняв православну віру (“став русином”) та опинився при дворі князя Острозького. Зміст написаної ним поеми вказує на те, що автор міг брати участь у військових походах князя.

Поема Симона Пекаліда, як і значна частина латиномовних творів на українську тематику, досі була невідома, оскільки її ніхто й не перекладав. Вперше в перекладі українською мовою (В.Маслюк) вона з’явилася тільки 1987 року в антології “Українська поезія XVI століття”. Проте залишається не проаналізованою з літературознавчого погляду, відтак її місце, культурний контекст ще не окреслені.

Лицарський кодекс, відтворений у поемі, відрізняється від кодексу середньовічного лицаря, домінантами якого були благородне походження, етикетні станові норми поведінки, ритуальність, мужність, помножена на кришталеву віру, відданість ідеалам; герой епічних творів, проте, був позбавлений індивідуальності³. Симон Пекалід змальовує новий тип героя, лицарський кодекс якого складається із таких цінностей, як подвиг (“героїчні діяння”), доброчесність, багатство, патріотизм, “сила душевна”, мужність, доблесть. Характерно, що ці риси набувають індивідуальної реалізації. Зокрема, Костянтин Острозький “захищав батьківщину свою”, він – “воєнне світило”, “серед великих багатств задоволений жив собі скромно”, “жертви великі приніс він ченцям за їх щирі молитви”, “палко любив духовенство”, “сприяв він всіляко всім добрим діянням”, “великодушний”, “щедрий”⁴. У такому ж дусі характеризується його син Януш: “ратні діяння”, “славу ти роду свого захищав, і воєнну, і мирну”, “ти шануєш мистецтво Мінерви”, “сила душевна і мужність”, “доброчесність і розуму сила”, “сила твоя і в багатстві”, “був переможцем, острозький свій герб захищаючи мужньо”⁵.

Загальний портрет князя-лицаря обов'язково включає часово-просторові категорії: конкретизується географія героїчних діянь, згадуються походи, битви, які випали у різний час на долю героїв поеми, кульмінацією їх була саме битва під Пяткою із січовиками. Наскрізно через характеристику князів проходить мотив старовинного і благородного походження: задля цього автор твору заглиблюється у часи Данила Галицького (і його означено як лицарську постать), у генеалогію роду Острозьких (тут для певності Симон Пекалід розпочинає від легендарного Руса, спогадує Кия, Ольгу, Святослава, Володимира – власне, пов'язує рід Острозьких з найдавнішою історією України). Відзначено дві основні якості, що були в Острозьких, – військова доблесть і побожність, що символізуються мечем і хрестом, як це зображено і в Герасима Смотрицького в геральдичному вірші на честь Костянтина Острозького: “воин... меч бо обнажен в десницы имія острый обоюду, им же кріпціи на враги приємлюют побіду”; “на кресті руці прострі, всі к собі приємля”⁶.

У лицарському кодексі Острозьких є риса, що суттєво відрізняється від середньовічних культурних категорій, – просвіта, яка художньо реалізується в образі Острозької академії. Симон Пекалід називає її “прекрасним творінням, Острозького імені гідним”. Завдяки князю тут зібрана була бібліотека (“достойний плід спільної праці”), надрукована знаменита Біблія (“Біблія світ тут побачила”), тут процвітає будівництво, лікарство, астрономія. Та й сам князь Костянтин названий “Аполлоном прекрасним” – очевидно, за те, що не зневажав “ученими богинями, оцими музами”, що сприяли розквіту “вільних мистецтв”⁷.

Лицарство у поемі представлено не тільки образами князів Острозьких, а й образами козаків, зокрема їхнім ватажком Косинським. Правда, тут маємо антитезу княжому лицарству, і це зрозуміло з огляду на те, які соціальні симпатії чи антипатії мав сам Симон Пекалід. Як придворний поет Острозьких він вороже ставився до козаків, що посягнули на маєтності князя. Тому і наділяв їх

III. Україна в контексті європейського Відродження

відповідними означеннями: “ворог свавільний”, “меч козака низового шаліє в дерзаннях безмежних”, “дика сила ворожа”, “дідько зловіщий забрав у вас розум, і ви загордились”, “злочинці”, “дика жадоба”, “здобич велика – це вам нагорода”, “козак низовий, лютістю гнаний, пожежам віжки попускає” тощо⁸. Лицарство козаків (у цьому їм автор поеми не відмовляє) позбавлене благородства, отож воно розбійницьке, грабійницьке, хиже, хоч і відважне, відчайдушне. Але якщо Острозькі захищають “свій дім”, то козаки зазіхають на чуже, хочуть “навіть великих магнатів вигнати із власних палаців”. При цьому такий порив січовиків нагадує стихію, він збурює люд до бунту (“під час походу до них приєдналось чимало загонів”). М.Грушевський у свій час визначив, що це не була “дрібна зачіпка кн. Острозьких з козацьким ватажком Косинським”, битва під П'яткою – то “вступний акт великої національної боротьби українського народу під традиційним прапором благочестивої віри”⁹.

У поемі ж козацьке військо і сам Косинський змальовані як дика ватага п'яниць і розбишак: “Тож з них частина жила лиш сьогоднішнім днем і, напившись, п'яна хропіла”; “призвідник походу Косинський швидко під'їхав і Вакху зробив узливання жертовне”¹⁰.

Таке протиставлення лицарських характеристик Симон Пекалід накладає і на перебіг головної битви – під П'яткою. Розлогі описи підготовки до битви, військових таборів, численні деталі протистояння військ, батальні сцени пронизані духом слави/неслави, перемоги/поразки, благородства/нищоті, героїзму/приниження. Це – авторська інтерпретація не тільки самих подій, а й лицарства у конкретних соціально-історичних вимірах.

За своєю поетикою твір суттєво відрізняється від середньовічного героїчного епосу. З кінця XVI ст. в українській літературі заявлено естетичні принципи із суто ренесансним характером, “оскільки провідною категорією художньої самосвідомості стала античність”¹¹. Симон Пекалід щедро вдається до античної образності у

змалюванні своїх героїв, військових сцен, у численних описах та ремарках. Для розповіді він обирає “вірш героїчний” (гекзаметр), часто апелює до Музи, прохаючи гідно відобразити величні події, вдається до співвіднесення героїв поеми з античними персонажами: “Ви, півбоги, що вас доблесть від пращурів наших і предків аж до небес піднесла і чий імена, скрізь відомі, вище стоять “Енеїди” преславного всюди поета”¹². Вже у зачині поеми автор демонструє свою зорієнтованість на героїчний епос античності, а відтак – на античний тип лицарства, якому надає у своєму творі відповідної історичної забарвленості у дусі Відродження.

Таким чином, поема Симона Пекаліда “Про Острозьку війну” виразно виявила ренесансний тип лицарства і всією своєю художньою структурою відтінила нову тенденцію в українській літературі – на відміну од візантійської, середньовічної естетики і поезики, зображати світ оновленими художніми засобами.

¹ Лосев А.Ф. Эстетика Возрождения. – М.: Мысль, 1982. – С.113,117-119.

² Савчук О. Поет-гуманіст Павло Русин із Кросна // Європейське Відродження та українська література XIV-XVIII ст. – К.: Наук. думка, 1993. – С.126.

³ Гуревич А.Я. Категории средневековой культуры. – М.: Искусство, 1984. – С.214-219.

⁴ Українські гуманісти епохи Відродження: Антологія у 2 частинах. – К.: Наук. думка. Основи, 1995. – Ч.2. – С.53.

⁵ Там само. – С.41.

⁶ Українська література XIV-XVI ст. – К.: Наук. думка, 1988. – С.459-460.

⁷ Українські гуманісти епохи Відродження... – С.54.

⁸ Там само. – С.56-58.

⁹ Грушевський М. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. – К.: Наук. думка, 1995. – Т.VII. – С.181.

¹⁰ Українські гуманісти епохи Відродження... – С.64.

¹¹ Філософія Відродження на Україні. – К.: Наук. думка, 1990. – С.128.

¹² Українські гуманісти епохи Відродження... – С.40-41.